

Paweł Migaja

Akademia Nauk Stosowanych w Łomży

ORCID: 0000-0003-4120-2584

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.4.04

Szkoła jako jeden z czynników wpływających na powstawanie, narastanie i utrwalanie zachowań agresywnych wśród młodzieży gimnazjalnej

School considered as one of the factors influencing the formation, accumulation and consolidation of aggressive behavior among junior high school students

ABSTRACT: Aggression has become a common phenomenon these days. Observing various areas of a social life, one can draw a conclusion that the opinion of the necessity of using aggression in order to achieve success is getting more and more dominant. Many people think that only by gaining control over other people they can be successful in various spheres of their functioning. The phenomena are also reflected in the behaviour of children and young people, raising an understandable concern among parents and teachers as well as the interest of researchers looking for causes of aggression increase. In the literature of the subject it is underlined that not only the escalation of various forms of aggression and violence among those entering the social life is worrying, but also a significant brutalisation of actions and emotional reserve among young people. What strikes in their opinions is having no sense of guilt, ascribing responsibility for their behaviour to others, a high level of tolerance of their own antisocial behaviour, an intensified sense of emotional damage, suspiciousness and distrust towards others.

The behaviour disorders appearing among children and young people inevitably boil down to the problems in their social functioning because they make difficult the realization of tasks deriving from the necessity of adjusting to different social roles, as well as disturb the process of building satisfaction from interpersonal relationships. With the development of needs and skills of a child, its interactions with the social environment change. What undergoes transformation is not only child's requirements towards others, but also expectations a disordered child gets from all interaction participants. Thus, developmental changes lead to the transformation

of the nature of the disorder itself — the disorder manifests itself within the area of an individual problem of a child in its earlier developmental stages to the extent that it takes on the form of a social problem with child's development.

The issues raised concerning phenomenon of aggression and violence among children and young people which forces us to look for the answer to the questions on the causes of its occurrence and escalation, whereas the most suitable area of such exploration seems to be the field of social science.

Keywords: Education, aggression, aggressive behavior, pathology.

STRESZCZENIE: Występujące u dzieci i młodzieży zaburzenia zachowania nieuchronnie sprowadzają się do problemów w ich funkcjonowaniu społecznym, ponieważ utrudniają realizację zadań wynikających z konieczności przystosowania się do różnych ról społecznych, a także zakłócają proces budowania satysfakcjonujących interpersonalnych relacje. Wraz z rozwojem potrzeb i umiejętności dziecka zmieniają się jego interakcje z otoczeniem społecznym. Zmieniają się nie tylko wymagania dziecka wobec innych, ale także oczekiwania, jakie dziecko z zaburzeniami ma wobec wszystkich uczestników interakcji. Zmiany rozwojowe prowadzą więc do przekształcenia charakteru samego zaburzenia — zaburzenie przejawia się w obszarze indywidualnego problemu dziecka we wcześniejszych stadiach rozwojowych do tego stopnia, że przybiera postać problemu społecznego z rozwojem dziecka.

Poruszone kwestie dotyczące zjawiska agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży zmuszają do poszukiwania odpowiedzi na pytania o przyczyny jej występowania i eskalacji, podczas gdy najwłaściwszym obszarem takich poszukiwań wydaje się być obszar badań społecznych.

SŁOWA KLUCZOWE: szkoła, agresja, zachowania agresywne, patologia.

Patologizacja wychowania szkolnego jako proces społeczny, występuje od czasu, kiedy uczenie przestało być sprawą poszczególnych jednostek, a przybrało formę społecznie zorganizowanego, instytucjonalnego kształcenia i wychowania. Postępującemu w coraz szybszym tempie rozwojowi szkolnictwa, towarzyszy wzrost czynników wpływających na powstawanie, narastanie i utrwalanie zachowań agresywnych.

Wykształcenie stało się obecnie warunkiem przystosowania jednostki do wzrastających wraz z rozwojem cywilizacji wymagań społecznych. Powodzenie w nauce szkolnej jest niezbędne do prawidłowego funkcjonowania każdej jednostki w społeczeństwie. Czynniki wpływające na powstawanie, narastanie i utrwalanie zachowań agresywnych nabiera więc coraz szerszego znaczenia a przeciwdziałanie temu procesowi i zwalczanie go staje się jednym z ważniejszych problemów, wobec których stają władze oświatowe.

Należy zdać sobie wyraźnie sprawę, że częstość występowania tych czynników jest wyrazem niedoskonałości funkcjonowania systemu szkolnego

Badania przeprowadzono w 16 Gimnazjach na terenie Warszawy i Gminy Otwock w roku 2017–2019. Respondentami byli uczniowie dwudziestu klas: I–III. Ogółem zbadano 260 osób, 135 dziewcząt i 125 chłopców.

Celem badań było znalezienie odpowiedzi na pytanie: Jakie jest wpływ szkoły jako instytucji wychowania intencjonalnego na powstawanie i utrwalanie zachowań agresywnych wśród młodzieży gimnazjalnej? Natomiast przedmiotem badań była analiza zjawisk; agresji i frustracji rozumianej jako działanie skierowane przeciwko ludziom i przedmiotom wywołujące u jednostki niezadowolenie lub gniew.

W badaniach założono iż:

1. Wśród młodzieży istnieje niewielka grupa osób preferujących zachowania agresywne. Jest to grupa, do której należą w większości chłopcy, którzy stosują przede wszystkim agresję słowną rzadziej sięgają do agresji fizycznej. Przyczyny zachowań agresywnych to min. problemy w środowisku szkolnym i ich niezaspokojona potrzeba akceptacji rówieśników.
2. Młodzież gimnazjalna to osoby w wieku adolescencji. Wiek dojrzewania, w którym kształtuje się osobowość dziecka, jest często okresem swoistego buntu tych młodych ludzi. Jeżeli rozwój przebiega prawidłowo dziecko dość szybko ustali swą tożsamość i zaakceptuje siebie. Jeżeli jednak rozwój ten jest zaburzony przez różnorakie czynniki (problemy rodzinne, psychologiczne, szkolne) może powodować napięcie emocjonalne, które gdy nie jest rozładowane może przeobrazić się w zachowania agresywne.
3. Przyczyn agresji należy dopatrywać się także w niewłaściwym wychowaniu w rodzinie. Złe postawy rodzicielskie, źle dobrane metody wychowawcze, źle rozpracowany czas dziecka może być pośrednią przyczyną jego złego zachowania w szkole. Szkoła jest miejscem, gdzie dziecko uczy się życia w społeczeństwie. Przeciętnie dziecko spędza w szkole najwięcej czasu. Tam spotyka przyjaciół, przeżywa swoje problemy i uczy się, jak sobie z nimi radzić. Bardzo ważne jest wtedy poczucie akceptacji ze strony rówieśników, przyjaciół. Często agresja staje się środkiem zdobywania, czy raczej podporządkowywania sobie kolegów.
4. Do najczęściej stosowanych przez młodzież gimnazjalną rodzajów agresji można zaliczyć agresję słowną, która przejawia się w takich zdarzeniach jak: przezywanie, wyśmiewanie, plotkowanie, rzadziej groźenie czy zastraszanie. Nagminne zwłaszcza wśród chłopców jest bicie, kopanie czy popychanie. Jeśli dochodzi do takich zachowań młodzież wybiera miejsca ustronne gdzie nie ma nauczycieli i zbyt wielu widzów.

W szkołach gimnazjalnych do najczęściej zauważalnych przejawów agresji fizycznej wśród uczniów zalicz się: pobicia i bójki (69,0%), przestraszanie (41,5%), odbieranie siłą (32,3%), niszczenie cudzych rzeczy (30,2%), niszczenie sprzętu szkolnego (27,4%), zachęcanie do bicia (22,5%), wymuszania (20,4%), bicie młodszych kolegów (15,4%). Agresja słowna uczniów wyraża

się w: grożeniu pobiciem (85,9%), napastliwych wypowiedziach – ataku słownym, straszeniu, odpędzaniu, groźbach (88,9%), przezywaniu, przekleństwach, ordynarnych odzywkach (74,6%), wyśmiewaniu się (58,4%), kłótniach (58,4%), grożeniu skarżeniem (38,9%). Agresja słowna występuje we wszystkich szkołach, na wsi i w mieście. Wielkość szkoły także nie odgrywa tu roli. W bardzo małych szkołach występuje jedynie mniej ataków wandalizmu.

Z przeprowadzonych badań na uwagę zasługują dwa ważne aspekty postaci agresji.

Po pierwsze napastowanie fizyczne w formie bicia lub innych dokuczliwości podejmowane jest intencjonalnie przez zorganizowaną grupę dzieci wobec kolegów z bliskiego otoczenia, z tej samej lub młodszej klasy.

Po drugie – relacje między grupą agresorów (napastników) a grupą ofiar (napastowanych) są asymetryczne w zakresie możliwości użycia siły. Ofiary agresji nie są w stanie skutecznie przeciwdziałać, przeciwstawić się złemu traktowaniu przez agresorów.

Z badań wynika, że około 15–16% młodzieży między 12 a 16 rokiem życia włącza się w takie interakcje; w tym około 9% stanowią ofiary napaści ze strony kolegów szkolnych. W ostatnich latach daje się zauważyć obniżenie wieku sprawców przemocy zorganizowanej. Obecnie zdarzają się w szkole przypadki grupowego wymuszania pieniędzy i przedmiotów, wykluczanie z grupy, przezywania, a niekiedy nawet próby przemocy fizycznej podobne do wojskowej „fali”. Istnieje prawdopodobieństwo, że w każdej klasie szkolnej znajduje się kilku agresorów i kilka ofiar. Zdarza się jednak, że wyraźnie agresywne zachowania nie prowadzą do odrzucenia przez grupę. Takie „kontrowersyjne” przypadki dotyczą dzieci, które w opinii pozostałych członków grupy często inicjują walki, lecz jednocześnie sprawdzają się jako przywódcy grupowi. Zarysowany model przywództwa budzi uznanie jednych, a protesty pozostałych. Nie ma jednak wątpliwości, że zachowanie agresywne dowodzi w tej sytuacji sprawności interpersonalnej i służy jako strategia umocnienia własnej pozycji w grupie.

Problemem wielu szkół jest znęcanie się uczniów starszych nad młodszymi bądź silniejszych nad słabszymi. Prześladowcą jest pojedynczy uczeń lub grupa, a ofiara jest wielokrotnie terroryzowana, nie potrafiąc skutecznie się obronić. Chociaż nękanie niektórych uczniów przez ich szkolnych kolegów jest zwykle kojarzona z przemocą – uderzaniem, popychaniem, zabieraniem pieniędzy – może przybierać także formy prawienia złośliwości, czyli tzw. dogadywania, rozpowszechniania zmyślonych historii, ostracyzmu grupowego. Zastraszone ofiary najczęściej nie mają odwagi szukać pomocy. Nierzadko takie sytuacje trwają przez kilka lat, a nawet po opuszczeniu szkoły przez szantażowanego ucznia

Interwencja nauczyciela podczas jednej z pierwszych prób takiego zorganizowanego działania kilkorga dzieci wobec jednego z nich, nie umiejącego samodzielnie się obronić, może skutecznie ustrzec przed poważnymi bardziej odległymi konsekwencjami wychowawczymi (Jarczyńska, 2010, s. 101).

Brak reakcji ze strony nauczycieli na występowanie w ich obecności aktów agresji, ignorowanie skarg dzieci ofiar agresji, jak również informacji o przemocy wywołują poczucie bezkarności i sprzyjają szerzeniu się agresywności wśród dzieci oraz zaburzeń osobowościowych agresora jak i ofiary. Sprzyja również temu niepodejmowanie tematu agresji w rozmowach z całą klasą jak również z rodzicami.

Przeciwdziałanie agresji uczniowskiej jest bardzo trudne i niestety nie zawsze kończy się sukcesem. Efekty pracy nauczycielskiej bywają nieraz odległe w czasie lub zachodzą w psychice dzieci i pozostają niezauważone.

Osobowość dziecka kształtuje się przede wszystkim pod wpływem rodziny. Gdy wstępuje ono do przedszkola, a potem do szkoły, staje wobec nowych problemów interpersonalnych w kontaktach z rówieśnikami, z dziećmi starszymi i młodszymi oraz z nauczycielami. Pojawiają się trudne do przezwyciężenia konflikty. Wsparcia ze strony rodziców nikt wówczas nie zastąpi. Okazanie zrozumienia dla ciężkich przeżyć i pomoc w sytuacjach przerastających możliwości psychiczne i fizyczne samego dziecka znakomicie ułatwiają prawidłowy rozwój dziecka.

Warto podkreślić, że u ofiary przeżywającej często głębokie uczucie poniżenia i upokorzenia, strachu, wstydu oraz dezorientacji, dochodzi po pewnym czasie do obniżenia poczucia własnej wartości oraz samooceny, do izolacji społecznej, a nawet do tendencji autodestrukcyjnych. Utrwala się u niej syndrom ofiary. U agresora zaś po okresie bezkarnego stosowania przemocy utrwali się niewłaściwy wzorzec zachowania, obniży poczucie odpowiedzialności za własne działania. Zacznie on czerpać poczucie mocy z poniżania innych i zadawania im bólu, a nawet wejdzie w sferę bezprawia (Kwiasowski, 2010, s. 133).

Biorąc pod uwagę wskazane skutki odległe, można uznać, że agresja stanowi zagrożenie dla rozwoju zarówno agresorów, jak i ich ofiar.

Szkoła jako jeden z czynników wpływający na zachowania agresywne

Szkoła to instytucja kształcąca i wychowująca młodzież. Nie zawsze jednak spełnia ona te funkcje w sposób prawidłowy. Ich wypaczenie może być źródłem przemocy.

Z nauczaniem i koniecznością kontroli jego wyników wiąże się proces oceniania. Brak ścisłych i jednolitych kryteriów powoduje subiektywizm w ocenie uczniów, a z tym wiąże się zjawisko przeceniania osiągnięć uczniów dobrych i niedocenianie umiejętności uczniów słabych. Z problemem oceniania łączy się także zjawisko rywalizacji. Współzawodnictwo, które powinno wpłynąć na wzrost motywacji uczenia się, w rzeczywistości często bywa źródłem nadmiernego obciążenia psychicznego, prowadzącego do zaburzeń psychometrycznych (Karkowska, Czarnecka, 2018, s. 145) stwierdzają, że „niezaspokojenie potrzeb osiągnięć, rywalizacji i dominacji przenosi do procesu dydaktycznego zawiść, wzajemną nieufność, fałszowanie sprawozdawczości, podejmowanie działań pozornych, kalkulowanie zysków przez minimalizację wysiłku i intrygi”.

Dzisiejsza szkoła błędnie definiuje to, co jest sukcesem, a co porażką. Od uczniów wymaga się stałej dyspozycyjności i skuteczności. Oczekuje się dobrych wyników w nauce, a nie gwarantuje się, nawet dobrym uczniom, satysfakcjonującej pracy. Znaczna grupa uczniów ma problemy z adaptacją do warunków szkolnych. Nowi uczniowie są szczególnie narażeni na ataki i przemoc ze strony starszych kolegów, są też najbardziej podatni na różnego rodzaju ujemne wpływy. Zagrożenie płynie również z funkcjonowania na terenie szkół i poza nimi nieformalnych grup rówieśniczych, młodzieżowych subkultur, nierzadko czerpiących wzory zachowań z tzw. wojskowej fali czy więziennej grypsery. Logika skłania do założenia, że dzieci agresywne nie są popularne i lubiane, bo często bez prowokacji reagują gniewem i przeszkadzają innym w podejmowaniu działań.

Zdarza się jednak, że wyraźnie agresywne zachowania nie prowadzą do odrzucenia przez grupę. Takie „kontrowersyjne” przypadki dotyczą dzieci, które w opinii pozostałych członków grupy często inicjują walki, lecz jednocześnie sprawdzają się jako przywódcy grupowi. Zarysowany model przywództwa budzi uznanie jednych, a protesty pozostałych. Nie ma jednak wątpliwości, że zachowanie agresywne dowodzi w tej sytuacji sprawności interpersonalnej i służy jako strategia umocnienia własnej pozycji w grupie (Block-Zielińska, 2003, s. 3).

Problemem wielu szkół jest znęcanie się uczniów starszych nad młodszymi bądź silniejszych nad słabszymi. Prześladowcą jest pojedynczy uczeń lub grupa, a ofiara jest wielokrotnie terroryzowana, nie potrafiąc skutecznie się obronić. Chociaż nękanie niektórych uczniów przez ich szkolnych kolegów jest zwykle kojarzona z przemocą – uderzaniem, popychaniem, zabieraniem pieniędzy – może przybierać także formy prawienia złośliwości, czyli tzw. dogadywania, rozpowszechniania zmyślonych historii, ostracyzmu grupowego.

Zastraszone ofiary najczęściej nie mają odwagi szukać pomocy. Nierzadko takie sytuacje trwają przez kilka lat, a nawet po opuszczeniu szkoły przez szantażowanego ucznia.

Organizacja procesu kształcenia również nie jest pozbawiona przymusu i przemocy. W czasie lekcji tylko nauczyciel ma prawo do inicjatywy – wywołuje do odpowiedzi, przerywa ją i ocenia. Uczniowie bardzo rzadko używają prawa, jakie ma wolny rozmówca w normalnej konwersacji. Systemem przymusu wiążą się również: długość przerw i lekcji, liczba godzin lekcyjnych, zadawanie prac domowych, a w dużych szkołach liczebność klas, uniemożliwiająca nawiązanie przyjaźni i indywidualizacja nauczania, oraz nauka na dwie zmiany. Wychowanie sprowadza się niejednokrotnie do zdobywania i utrzymywania całkowitej władzy nauczyciela nad uczniami i do odreagowania jego napięć emocjonalnych, wynikających z osobistych konfliktów i problemów. Uczeń krzywdzony i poniżany okazuje jawną wzdrgę lub ukrytą niechęć i wrogość nauczycielom albo przenosi agresję na rówieśników (zwłaszcza młodszych i słabszych fizycznie).

Nauczyciele nie są przygotowani do pracy z uczniem sprawiającym trudności, wychowawcze do radzenia sobie z konfliktami, będącymi naturalnym wyrazem dążenia młodych do niezależnienia się od władzy dorosłych. Zadaniem dorosłych jest tworzenie sytuacji, w których proces dojrzewania będzie przebiegał w sposób pożądany społecznie. Szczególną rolę w tych działaniach powierza się nauczycielowi, jako osobie odpowiedzialnej za kształtowanie osobowości uczniów.

A. Frączek zwraca uwagę na to, by w pierwszej kolejności nauczyciel wychowawca przejawiał pozytywne postawy opiekuńcze, a unikał negatywne, chcąc w ten sposób przeciwdziałać agresji. I tak pozytywne postawy charakteryzuje:

- akceptacja każdego dziecka i życzliwość wobec niego;
- tolerancja, wyrozumiałość, a równocześnie poważnie traktowanie dziecka bez faworyzowania;
- liczenie się z jego osobowością i indywidualnością;
- dążenie do zachowania przez dziecko równowagi, dobrego samopoczucia i nastroju zadowolenia.

Negatywne postawy opiekuńcze charakteryzuje zaś:

- unikanie sytuacji i czynności opiekuńczych, przewaga zachowań biernych i nie dostrzeganie lub pomijanie istotnych dla dziecka spraw;
- sztuczne ograniczenie i redukcja samodzielności i ich potrzeb;
- nadmierna surowość wyrażająca się w swoistej bezwzględności, rygoryzmie i podwyższonych wymaganiach oraz nietolerancji i niewyrozumiałości (Frączek, Pufal-Struzik, 2006, s. 35).

Agresja uczniowska

W szkołach gimnazjalnych do najczęściej zauważalnych przejawów agresji fizycznej wśród uczniów zalicz się: pobicia i bójki (69,0%), przestraszenie (41,5%), odbieranie siłą (32,3%), niszczenie cudzych rzeczy (30,2%), niszczenie sprzętu szkolnego (27,4%), zachęcanie do bicia (22,5%), wymuszania (20,4%), bicie młodszych kolegów (15,4%). Agresja słowna uczniów wyraża się w: groźeniu pobiciem (85,9%), napastliwych wypowiedziach – ataku słownym, straszaniu, odpędzaniu, groźbach (88,9%), przezywaniu, przekleństwach, ordynarnych odzywkach (74,6%), wyśmiewaniu się (58,4%), kłótniach (58,4%), groźeniu skarżeniem (38,9%). Agresja słowna występuje we wszystkich szkołach, na wsi i w mieście. Wielkość szkoły także nie odgrywa tu roli. W bardzo małych szkołach występuje jedynie mniej ataków wandalizmu.

T. Garstka powołując się na norweskiego specjalistę od spraw agresji i profilaktyki młodzieży D. Olweusa, zwraca uwagę na dwa ważne aspekty tej postaci agresji.

Po pierwsze napastowanie fizyczne w formie bicia lub innych dokuczliwości podejmowane jest intencjonalnie przez zorganizowaną grupę dzieci wobec kolegów z bliskiego otoczenia, z tej samej lub młodszej klasy.

Po drugie – relacje między grupą agresorów (napastników) a grupą ofiar (napastowanych) są asymetryczne w zakresie możliwości użycia siły. Ofiary agresji nie są w stanie skutecznie przeciwdziałać, przeciwstawić się złemu traktowaniu przez agresorów.

Badania pokazują, że około 15–16% młodzieży między 12 a 16 rokiem życia włącza się w takie interakcje; w tym około 9% stanowią ofiary napaści ze strony kolegów szkolnych. W ostatnich latach daje się zauważyć obniżenie wieku sprawców przemocy zorganizowanej. Nawet skrócenie nauki w szkole podstawowej do lat sześciu nie chroni dzieci młodszych przed zetknięciem się z jej przejawami. Obecnie zdarzają się w szkole przypadki grupowego wymuszania pieniędzy i przedmiotów, wykluczanie z grupy, przezywania, a niekiedy nawet próby przemocy fizycznej podobne do wojskowej „fali”. Istnieje prawdopodobieństwo, że w każdej klasie szkolnej znajduje się kilku agresorów i kilka ofiar (Garstka, 2003, s. 92).

Interwencja nauczyciela podczas jednej z pierwszych prób takiego zorganizowanego działania kilkorga dzieci wobec jednego z nich, nie umiejącego samodzielnie się obronić, może skutecznie ustrzec przed poważnymi bardziej odległymi konsekwencjami wychowawczymi. Brak reakcji ze strony nauczyciela na występowanie w ich obecności aktów agresji, ignorowanie skarg dzieci

ofiar agresji, jak również informacji o przemocy wywołują poczucie bezkarności i sprzyjają szerzeniu się agresywności wśród dzieci oraz zaburzeń osobowościowych agresora jak i ofiary. Sprzyja również temu niepodejmowanie tematu agresji w rozmowach z całą klasą jak również z rodzicami.

Przeciwdziałanie agresji uczniowskiej jest bardzo trudne i niestety nie zawsze kończy się sukcesem. Efekty pracy nauczycielskiej bywają nieraz odległe w czasie lub zachodzą w psychice dzieci i pozostają niezauważone.

Osobowość dziecka kształtuje się przede wszystkim pod wpływem rodziny. Gdy wstępuje ono do przedszkola, a potem do szkoły, staje wobec nowych problemów interpersonalnych w kontaktach z rówieśnikami, z dziećmi starszymi i młodszymi oraz z nauczycielami. Pojawiają się trudne do przezwyciężenia konflikty. Wsparcia ze strony rodziców nikt wówczas nie zastąpi. Okazanie zrozumienia dla ciężkich przeżyć i pomoc w sytuacjach przerastających możliwości psychiczne i fizyczne samego dziecka znakomicie ułatwiają prawidłowy rozwój dziecka.

Psychologowie uważają, że u ofiary przeżywającej często głębokie uczucie poniżenia i upokorzenia, strachu, wstydu oraz dezorientacji, dochodzi po pewnym czasie do obniżenia poczucia własnej wartości oraz samooceny, do izolacji społecznej, a nawet do tendencji autodestrukcyjnych. Utrwała się u niej syndrom ofiary. U agresora zaś po okresie bezkarnego stosowania przemocy utrwali się niewłaściwy wzorzec zachowania, obniży poczucie odpowiedzialności za własne działania. Zacznie on czerpać poczucie mocy z poniżania innych i zadawania im bólu, a nawet wejdzie w sferę bezprawia (Surzykiewicz, 2000, s. 54).

Biorąc pod uwagę wskazane skutki odległe, można uznać, że agresja stanowi zagrożenie dla rozwoju zarówno agresorów, jak i ich ofiar.

Sprawcy a ofiary agresji

Ogólna charakterystyka sprawców czynów agresywnych

Sprawcami czynów agresywnych są zwykle chłopcy. Łatwo się oni irytują, szydzą z innych, grożą, wyśmiewają się, popychają, szturchają, biją, znęcają się, niszczą cudze rzeczy. Takie zachowania mogą być skierowane przeciw wielu uczniom, lecz zwykle koncentrują się na kilku najsłabszych i najbardziej bezbronnych.

Agresorzy charakteryzują się co najmniej jedną z następujących cech:

- mogą być silniejsi od kolegów z klasy, zwłaszcza od swoich ofiar; zazwyczaj są w tym samym wieku lub starsi; sprawni fizycznie, mają dobrą kondycję ruchową, co można zaobserwować w sporcie i podczas bójk,

- mają potrzebę dominowania i tyranizowania innych, chętnie uciekają się do przemocy i gróźb, dążą do realizacji swojej woli za wszelką cenę. Są dumni ze swojej faktycznej i wyimaginowanej władzy nad kolegami.
- są porywczy, impulsywni,
- charakteryzuje ich niski próg tolerancji na frustrację,
- z trudem przystosowują się do panujących norm i zasad,
- dla korzyści chętnie oszukują,
- ogólnie są zbudowani, nieposłuszni i agresywni także wobec rodziców i nauczycieli,
- starsi i silniejsi mogą wzbudzać strach nawet wśród dorosłych,
- sprytnie wykręcają się z trudnych sytuacji,
- mają opinie twardych,
- nie współczują dręczonym uczniom,
- nie są niepewni ani przestraszeni zazwyczaj mają dość wysokie mniemanie o sobie,
- stosunkowo wcześnie łamią normy społeczne i prawne,
- popadają w złe towarzystwo, dużo piją, kradną, stają się chuliganami,
- nie ma reguł, jeśli chodzi o ich popularność w klasie,
- zwykle mają poparcie przynajmniej małej grupki kolegów,
- z czasem przestają być lubiani (Wójcik, 2005, s 33).

Ogólna charakterystyka ofiar agresji

Ofiary agresji charakteryzują się przynajmniej jedną z następujących cech podstawowych:

- są przezywani, upokarzani, wyśmiewani, wyszydzani, zastraszani, zakrzykiwani, koledzy drażnią się z nimi, grożą im,
- dzieci śmieją się z nich w nieprzyjemny szyderczy sposób,
- są zaczepiani, popychani, szturchani, i nie potrafią się dobrze bronić,
- są wciągani w kłótnie, bójki, w których występują jako strona słabsza; nie bronią się, lecz próbują uciec lub się wycofać, często przy tym płaczą,
- koledzy zabierają im książki, pieniądze i inne rzeczy,
- ich własność jest niszczone, np. zawartość tornistra rozrzucona po podłodze,
- mają siniaki, strupy, zadrapania oraz podarte ubrania i tego faktu nie potrafią wytłumaczyć w żaden wiarygodny i naturalny sposób,
Oznaki drugorzędne są następujące:
- nie mają w klasie żadnego dobrego przyjaciela,

- w czasie przerw stosunkowo często pozostają samotni, nie są dopuszczani do grupy,
- jako jedyni z ostatnich są wybierani do składu drużyny i grupach zawodowych,
- w czasie przerw starają się trzymać w pobliżu nauczyciela lub innych dorosłych,
- mają problemy z głośnym wypowiedaniem się na lekcjach,
- odpowiadając sprawiają wrażenie nerwowych i niepewnych,
- wyglądają na sfrustrowanych, smutnych, nieszczęśliwych; łatwo płaczą,
- mają coraz gorsze oceny w szkole.

Poza tym uczniowie będący ofiarami agresji charakteryzują się zwykle jedną lub kilkoma z poniższych cech ogólnych:

- są fizycznie słabsi od swoich rówieśników,
- boją się urazów fizycznych, dlatego unikają niebezpiecznych zabaw, niektórych dyscyplin sportowych, bójek,
- mają słabą kondycję ruchów (dotyczy to zwłaszcza chłopców),
- są ostrożni, wrażliwi, cisi, wycofani, mało aktywni, nieśmiali często płaczą,
- są niepewni, załęknieni, nieszczęśliwi,
- mają niską samoocenę, podświadomie i pośrednio pokazują innym, że są nieszczęśliwi, mało wartościowi, bezbronni i bezradni, widząc, że są łatwym celem ataku,
- mają trudności z pokazaniem się w grupie towarzyskiej, to kłopoty natury werbalnej i fizycznej,
- zwykle nie są agresywni, nie drażnią innych, nie prowokują,
- łatwiej przychodzą im nawiązanie kontaktu z dorosłymi niż z rówieśnikami,
- niezależnie od tego, czy na początku szkoły mieli dobre wyniki w nauce, czy nie, później uczą się coraz gorzej (Różnowska, 2001, s. 12).

W przeciwieństwie do opisanych pasywnych ofiar agresji Z. Skorny wyróżnia inną kategorię ofiar. Stanowią je dzieci prowokujące. Typowe dla nich relacje to połączenie lęku i agresji. W prześladowaniu ich często bierze udział cała klasa albo bardzo liczna grupa uczniów. Podobnie jak w przypadku ofiar pasywnych, także prowokujący chłopcy są zazwyczaj słabsi fizycznie od rówieśników i boją się o swoje ciało. Poza tym są niespokojni, niepewni siebie, nieszczęśliwi. Charakteryzują się niektórymi z następujących cech:

- mają porywczy temperament, gdy ktoś ich zaatakuje, próbują się bronić, ale najczęściej z żalnymi skutkami,
- mogą być nad aktywni, ciągle w ruchu, nie potrafią się skupić – ogólnie są uciążliwi, wprowadzają zamieszanie i niepokój,

- często są niedojrzali i niezaradni, miewają przyzwyczajenia drażniące dla otoczenia,
- są nielubiani także przez dorosłych z nauczycielami włącznie,
- mogą sami dokuczać innym uczniom (Skorny, 2002, s. 38).

Szkoła jest jedną z najstarszych instytucji społecznych stworzoną w celu przystosowania młodego pokolenia do życia dorosłego. Bywa, że niepowodzenia szkolne mogą być jedną z przyczyn zachowań agresywnych w środowisku młodego człowieka. Duże znaczenie, jakie przypisuje się roli niepowodzeń szkolnych, związane jest z faktem, że dla dzieci i młodzieży nauka szkolna jest podstawową formą aktywności, a środowisko szkolne jest obok środowiska rodzinnego podstawowym miejscem kontaktów społecznych. Dziecko jest oceniane za swoją aktywność szkolną także w domu rodzinnym. W wypadku pojawienia się niepowodzeń w szkole rodzice często stosują kary w formie odtrącenia emocjonalnego, zakazów czy też pozbawienia przedmiotów materialnych, co stanowi dla dziecka dodatkowy czynnik stresujący. Niezaspokojenie potrzeby uznania i akceptacji prowadzi do kształtowania się nieprawidłowych postaw wobec nauki i instytucji szkoły. Dziecko z niepowodzeniami szkolnymi ma bardzo małe możliwości kompensacji doznanych niepowodzeń w sposób społecznie aprobowany. Obrona zagrożonego poczucia własnej wartości dokonuje się więc często na drogach nieakceptowanych społecznie, przybierając różne formy nieprzestrzegania regulaminu szkolnego, a nawet łamania norm prawnych. Jednostki zaczynają szukać takiego środowiska, w którym ich nieaprobowane społecznie zachowania zostałyby zaakceptowane i znalazły uznanie. Dlatego też często zdarza się, że dzieci które nie mogą zaspokoić potrzeby uznania w swoim środowisku szkolnym czy rodzinnym, zaczynają szukać akceptacji w grupach dewiacyjnych, czy też formułują to ogólnie – w grupach przyjmujących system wartości odmienny od uznanego w społeczeństwie globalnym. Pod wpływem nowego otoczenia uczą się odrzucać te wartości, które były dla nich źródłem nieprzyjemnych przeżyć, mimo że zostały im przekazane w procesie socjalizacji w rodzinie.

Od kilku lat w polskich szkołach narasta problem przemocy dzieci starszych i silniejszych nad młodszymi. Głównymi ofiarami są uczniowie najmłodszych klas – przede wszystkim pierwszoklasiści. Muszą oni zapłacić wpisowe, często w dosłownym sensie, gdyż zabierane są im pieniądze, siłą, szantażem lub w zamian za ochronę przed pobiciem. Oprócz tego padają ofiarami pobicia, znęcania się psychicznego, odbierania przedmiotów, niszczenia rzeczy. Poniżej zamieszczony wykres prezentuje opinię badanej młodzieży, co do występowania agresji w środowisku szkolnym.

Znaczna większość badanej młodzieży twierdzi, że ich szkoła wolna jest od zachowań agresywnych (dziewczęta 75%, chłopcy 65%). Niepokojący wydaje się fakt, że aż 25% dziewcząt i 35% chłopców dostrzega przejawy agresji w swojej szkole. Zachowania agresywne mają miejsce w środowisku badanych uczniów, ale sytuacje te nie dotyczą szerszego kręgu uczniów. W szkołach tworzą się grupy ustalające niejawne normy i sposoby działania, które są przekazywane uczniom i klasom wytypowanym do roli ofiar. Osoby i grupy wytypowane do roli ofiar z reguły dowiadują się, że muszą milczeć na temat represji, bo inaczej czekają ich poważniejsze konsekwencje. Wybrani są zapraszani do skonfederowania się z grupą opresorów.

Zachowania agresywne występują z coraz większym nasileniem już u dzieci w młodszym wieku szkolnym i granica zachowań agresywnych w ostatnich latach obniża się. Dzieci identyfikują się ze starszymi kolegami, których zachowania są agresywne w stosunku do siebie jak i innych, a dzięki tym zachowaniom chcą dominować w grupie, mając wpływ na rówieśników, ciesząc się ich aprobatą. Również negatywny wpływ na dzieci ma telewizja prezentująca wiele drastycznych scen, lansująca bohatera brutalnego, używającego przemocy. Dlatego rodzice i nauczyciele powinni zwrócić szczególną uwagę na to, jak się do siebie odnoszą dzieci, eliminować bójkę, przepychanki, czy inne zachowania agresywne występujące w domu, w szkole i na podwórku. Wśród wielu zachowań agresywnych, z jakimi spotkać można się w dzisiejszych czasach, w badaniach niniejszych skupiono się na trzech rodzajach zachowań agresywnych: agresji fizycznej, słownej i emocjonalnej. Które z podanych powyżej rodzajów negatywnych zachowań dzieci potwierdziły się.

Można zauważyć dość duże różnice w obrębie płci badanych osób. Zdecydowanie częściej chłopcy stykają się z agresją fizyczną (35%). Dziewczęta zaś znacznie częściej ulegają agresji słownej (25%). Zachowania agresywne mają związek z płcią. Stwierdza to E. Hurlock, ustalając, że u chłopców występuje ona dwukrotnie częściej niż u dziewcząt. Związane jest to z czynnikami biologicznymi, a także pełnioną rolą społeczną, które tłumaczą, że mężczyzna powinien być energiczny, agresywny i stanowczy. Zachowania agresywne u dziewcząt są częściej negatywnie oceniane, co powoduje zahamowanie ich wytworzenia. Nasilające się liczne zachowania agresywne dzieci, wybryki chuligańskie w szkole i na ulicy budzą poważny niepokój. W kontaktach z dziećmi obserwuje się często egoizm, brak uczynności oraz czasem wyraźnie nieprzyjazne postawy jak agresja, pragnienie dominowania, próby bezwzględnego narzucania innym swojej woli. Podłoża tego rodzaju zachowań bywają różne i mają różnorodne przyczyny. Agresja i częstość jej występowania bardzo wyraźnie zaznaczyły się w kontaktach międzyludzkich. Agresja fizyczna może

przybierać formę zachowań napastliwych lub destruktywnych o bezpośrednim lub pośrednim charakterze. Do bezpośrednich zachowań napastliwych należą te proste zachowania, które przybierają formę trwających stosunkowo krótko ruchów poszczególnych części ciała: rąk (uderzanie, trącanie, szarpanie, wyrywanie, rozdieranie, ciągnięcie, szczypanie, ściskanie, duszenie), nóg (nastąpienie na nogę, podstawienie nogi, kopnięcie), mięśni twarzy (wykrzywanie się, przedrzeźnianie kogoś za pomocą gestów, plucie, gryzienie). Atak może odbywać się przy użyciu prostych narzędzi agresji, takich jak: szpilka, linijka, kamień, kij, woda, – przybiera wtedy formę rzucania, kłucia, oblewania czy poparzenia. Agresja wyraża się często w formie złożonych zachowań napastliwych i przybiera wtedy postać bójek, pobić, przestraszenia kogoś, niesprawiedliwego traktowania. Pośrednie zachowania napastliwe występują zazwyczaj jako: dokuczanie, przeszkadzanie, zanieczyszczanie, chowanie lub zamiana przedmiotów. Agresor działa tu niejednokrotnie anonimowo. Do zachowań destruktywnych należą: rzucanie, uderzanie, kopanie, wybuchy złości. Pośrednie zachowania destruktywne polegają na niszczeniu lub uszkodzeniu rzeczy stanowiących własność osoby będącej przedmiotem agresji (psucie, darcie, brudzenie, wybijanie szyb).

W grupie chłopców (około 40%) agresja fizyczna jest zdecydowanie częściej stosowana, aniżeli w grupie dziewcząt (około 15%). Wśród dziewcząt najczęściej wymienianymi formami agresji fizycznej było: przeszkadzanie nauczycielom i innym (13%) oraz popychanie (10%). Na dalszych miejscach uplasowały się: szarpanie (7%), plucie (2%), oraz bicie (3%) i niszczenie mienia szkolnego (2%). Chłopcy natomiast najczęściej wymieniali: przeszkadzanie nauczycielom i innym (35%), popychanie (35%), bicie (30%), szarpanie (29%), plucie (27%) oraz wymuszanie pieniędzy (26%). Najrzadziej chłopcy zwracali uwagę na niszczenie mienia szkolnego (17%).

Agresja słowna może przybierać formę bezpośrednich lub pośrednich wypowiedzi napastliwych, szkodzących i poniżających. Bezpośrednia agresja słowna wyraża się poprzez: wypowiedzi napastliwe: grożenie, straszenie, odpędzanie; wypowiedzi szkodzące: odbieranie uprawnień przysługujących danej osobie, podawanie nieprawdziwych informacji; wypowiedzi poniżające: przezywanie, wyśmiewanie, wysuwanie nieuzasadnionych wątpliwości. Pośrednia agresja słowna to wypowiedzi agresywne mające wyrządzić przykrość lub szkodę danej osobie. Są one skierowane do osób trzecich. Przejawia się to w zakresie wypowiedzi napastliwych, szkodzących i poniżających. Poniższa analiza obrazuje, które z zachowań agresywnych najczęściej spotykają uczniowie w swojej szkole.

W grupie dziewcząt (około 25%) agresja słowna jest znacznie częściej stosowana aniżeli wśród chłopców (około 15%). Do najczęstszych form agre-

sji słownej dziewczęta zaliczyły: obgadywanie (25%) i kłócenie się (23%). Na dalszych miejscach uplasowały się: przezywanie (17%), ośmieszanie (15%) oraz przeklinanie (14%). W grupie chłopców do najczęstszych aktów agresji słownej chłopcy zaliczyli: przeklinanie (12%), kłócenie (11%) oraz przezywanie (10%). Do najrzadziej występujących wśród nich zachowań agresywnych chłopcy zaliczyli: ośmieszanie (6%) i obgadywanie (3%). Wnioskując można stwierdzić, iż dziewczęta znacznie częściej niż chłopcy sięgają po agresję słowną, różnice te nie są jednak aż tak duże jak w przypadku agresji fizycznej.

Na terenie szkoły dochodzi do zachowań agresywnych najczęściej w toalecie i szatni, rzadziej na korytarzu w czasie przerw szkolnych. Miejsca wskazywane przez uczniów są często mało dostępne nauczycielom, ustronne, trudne do kontroli. Korytarz szkolny, gdzie nauczyciele pełnią dyżury, rzadziej staje się miejscem ekspresji agresywnych zachowań. To, gdzie badani uczniowie najczęściej umiejscawiają sytuacje związane z agresją obrazuje poniżej zamieszczony wykres.

Najczęściej badana młodzież jako miejsca ekspresji agresywnych zachowań wskazuje: toalety szkolne (dziewczęta 25%, chłopcy 35%); szatnie (dziewczęta 20%, chłopcy 32%); okolice szkoły (dziewczęta 15%, chłopcy 26%). Najrzadziej do podobnych zdarzeń zdaniem badanych uczniów dochodzi na korytarzu (dziewczęta 8%, chłopcy 15%) i w klasie szkolnej (dziewczęta 5%, chłopcy 12%).

Miejscami ekspresji agresywnych zachowań są ustronne miejsca do których nauczyciele rzadko zagląдают. Istotna jest również różnica w wiedzy na temat miejsc w których dochodzi do zdarzeń agresywnych – dziewczęta są nieco mniej zorientowane od chłopców.

Problemem wielu szkół jest znęcanie się uczniów starszych nad młodszymi bądź silniejszych nad słabszymi. Prześladowcą jest pojedynczy uczeń lub grupa, a ofiara jest przeważnie wielokrotnie terroryzowana, nie potrafiąc skutecznie się obronić. Chociaż nękanie niektórych uczniów przez ich szkolnych kolegów jest zwykle kojarzone z przemocą – uderzaniem, popychaniem, zabieraniem pieniędzy – może także przyjmować formy prawienia złośliwości, czyli tzw. dogadywania, rozpowszechniania zmyślonych historii, ostracyzmu grupowego. Zastraszone ofiary najczęściej nie mają odwagi szukać pomocy. Nierzadko takie sytuacje trwają przez kilka lat, a nawet po opuszczeniu szkoły przez szantażowanego ucznia.

Zdecydowana większość badanych uczniów nie wie, kto jest sprawcami czynów agresywnych (dziewczęta 75%, chłopcy 65%). Można zatem przypuszczać, że tej grupy młodych ludzi zachowania agresywne nie dotyczą. W środowisku badanych uczniów istnieje jednak pewna grupa uczniów dopuszczają

jąca się czynów agresywnych, gdyż część dziewcząt (25%) i chłopców (35%) wskazuje sprawców. Wśród dziewcząt około 15% twierdzi, że zachowania agresywne dotyczą grupy osób, zaś 10% uczennic wskazuje pojedynczą osobę jako sprawcę czynów agresywnych. Wśród chłopców około 20% twierdzi, że sprawcami agresji są grupy osób, natomiast 15% wskazuje pojedyncze osoby.

Wnioskując można stwierdzić, iż zjawisko agresji istnieje w środowisku badanych uczniów, choć nie ma ono zbyt dużego zasięgu. Jeżeli młodzi ludzie wskazują na sprawców czynów agresywnych to takowe na pewno w szkole się zdarzają. Ważne by wiedząc o takich sytuacjach zareagować we właściwy sposób i spróbować wykluczyć destruktywne zachowania młodzieży.

Sprawcy agresywnych zachowań mogą być fizycznie sprawniejsi od rówieśników oraz sprawniejsi w aktywnościach sportowych i w walkach. Mają silną potrzebę dominacji i podporządkowywania sobie innych. Przyjemność sprawia im moc, władza i zagrożenie innym, mogą przechwalać się swoją rzeczywistością lub wyimaginowaną przewagą nad kolegami. Mają gorący temperament, łatwo wpadają w złość, są impulsywni i mają niską tolerancję na frustrację oraz na sprzeciw. Z trudem poddają się obowiązującym normom, mogą starać się o uzyskanie przewagi drogą oszustwa. Są buntowniczy, chętnie się sprzeciwiają, są agresywni wobec dorosłych, chociaż mogą się też bać dorosłych. Są postrzegani w środowisku jako „twardzi”, „ostrzy” i wykazują niską empatię wobec słabszych i ofiar. Nie są lękowi i mają najczęściej pozytywny stosunek do własnej osoby. Często w młodym wieku angażują się w inne działania społeczne, jak kradzieże, wandalizm, picie alkoholu, często wchodzi w „złe towarzystwo”. Zawsze zyskują pewną popularność choćby wśród niewielkiej liczby rówieśników.

Nauczyciele, którzy są otwarci na kontakt, cenią dobre relacje z uczniami i umieją je budować, modelują podobne zachowania u uczniów. Z pewnością dzieci naśladują swoich nauczycieli, ale jest w tym coś więcej. Tym czymś jest przekaz trafiający do uczuć: szanuję cię, jesteś ważny, zasługujesz, aby o ciebie dbać. Stan emocjonalny ucznia odbierającego takie komunikaty polepsza się, jest on bardziej gotów do przyjaznych kontaktów i spokojnego uczenia się. Zaś nauczyciel zirytowany, bezsilny, sfrustrowany – niezależnie od tego, skąd przyniósł te uczucia – zazwyczaj przekazuje je uczniom. Nie każdy potrafi opanować, zamknąć na czas zajęć swoje prywatne emocje. Jeśli uczniowie są właśnie w nastroju do przeszkadzania, prowokowania lub w inny sposób irytują nauczyciela – może on przenieść swój skumulowany ładunek na nich. W szkole uczeń nawiązuje kontakty z rówieśnikami, nauczycielami oraz innymi pracownikami. Jakość tych kontaktów jest bardzo różnorodna, a jednocześnie ważna dla realizacji potrzeby kontaktu emocjonalnego. Mają one miejsce

nie tylko na lekcjach, ale także poza szkołą, w czasie ich trwania wzrasta lub maleje popularność dziecka, staje się ono powodem dodatnich lub ujemnych uczuć kolegów. We współczesnej szkole nie ma miejsca na szczerą i otwartą komunikację, co powoduje, że dzieci traktują szkołę jako „zło konieczne”, miejsce, do którego trzeba uczęszczać z racji obowiązku nałożonego przez państwo i rodziców w danym okresie życia. Instrumentalnie traktują nauczycieli i wychowawców, bardziej otwarcie i szczerze swoich rówieśników. To, jak badani uczniowie oceniają swoje kontakty z nauczycielami?

Zdecydowana większość młodzieży deklaruje bardzo dobre stosunki z nauczycielami (dziewczęta 70%, chłopcy 55%). Najmniejszą grupę osób stanowią te, które potwierdzają dobry charakter stosunków z nauczycielami (dziewczęta 5%, chłopcy 10%). Niepokojącym jest fakt, iż 25% dziewcząt i 35% chłopców twierdzi, iż ich stosunki z nauczycielami nie układają się pomyślnie, lub są wręcz złe.

Analizując dane można wywnioskować, że w większości kadra pedagogiczna pracuje nie tylko nad wiedzą swoich podopiecznych, ale również sumiennie dba o swoje kontakty z uczniami. Fakt zaistnienia pewnej grupy młodzieży o niepoprawnych stosunkach z nauczycielami może świadczyć o zaangażowaniu tych osób w zachowania agresywne bądź jako ofiary, bądź też jak sprawcy.

Brak akceptacji uczniów przez nauczyciela rujnuje ich poczucie własnej wartości. Jeśli subiektywne dążenia bycia dobrym w szkole spotykają się z ograniczeniami, których nie sposób przezwyciężyć, pojawiają się nieracjonalne i trudne do zrozumienia przez otoczenie formy zachowania antyspołeczne. Pojawia się agresja w kontaktach z innymi, która umożliwia obniżenie własnego napięcia emocjonalnego. Agresja ta pełni funkcję zachowania zaradczego, służącego do zwalczania i obrony przed stresem oraz skutkami długotrwałej frustracji.

Zgodnie z tezą o modelowaniu agresja z relacji nauczyciel – uczeń przenosi się na relacje pomiędzy uczniami, a także na relację uczeń – nauczyciel. Uczeń krzywdzony i poniżany okazuje jawną wzdargę lub ukrytą niechęć i wrogość nauczycielom albo przenosi agresję na rówieśników.

W większości badani uczniowie nie przejawiają zachowań agresywnych wobec swoich nauczycieli (dziewczęta 75%, chłopcy 65%). Wśród respondentów zaznaczyła się jednak grupa uczniów, zarówno wśród dziewcząt jak i chłopców, która takie zachowania preferuje. 35% badanych chłopców przyznaje się do niewłaściwych zachowań w stosunku do nauczycieli. 10% osób stwierdza, że nie słuchają nauczycieli, wyłączają się z zajęć. 20% osób przyznaje, że zdarza się im zbytnia poufałość, nietaktowność, dogadywanie, śmianie się. Pozostałe osoby (5%) za niewłaściwe zachowania uznają nieuczciwość,

ściąganie, lekceważenie, obojętność, podjadanie na lekcjach, gadulstwo. Natomiast 25% dziewcząt opisuje swoje niewłaściwe zachowania w stosunku do nauczycieli, które polegają na spóźnialstwie, obgadywaniu nauczycieli i podważaniu ich autorytetu, kłamstwie oraz ogólnej niechęci, uprzedzeniu i nienawiści w stosunku do nich, a także na złych życzeniach kierowanych w myśli pod ich adresem. Na podstawie uzyskanych w toku badań informacji można wyciągnąć wnioski. Poziom agresji w stosunku do nauczycieli chłopców jest wyższy niż poziom agresji dziewcząt. Forma wyrażania agresji jest inna u obu płci. Chłopcy wyrażają agresję w sposób bardziej bezpośredni (śmieją się, dogadują, nie słuchają nauczycieli). Natomiast u dziewcząt agresja w stosunku do nauczycieli występuje częściej w formie pośredniej i ukrytej wrogości (niechęć, nienawiść, uprzedzenia). Taka pośrednia agresja może być u części dziewcząt nieuświadomiona, a także może uruchamiać mechanizm obronny projekcji (dziewczęta, które miały najwięcej uwag krytycznych w odniesieniu do nauczycieli na ogół stwierdzały, że same zachowują się wobec nich w sposób właściwy).

Zdecydowana większość badanych uczniów deklaruje, że nauczyciele nie stosują wobec nich agresji w żadnej formie (dziewczęta 80%, chłopcy 70%). Niepokojącym jest fakt, iż w tej samej grupie badawczej zaznaczyła się grupa, która przyznaje, że doświadczyła agresji ze strony nauczycieli. O niewłaściwych zachowaniach nauczycieli w stosunku do uczniów wypowiedziało się 20% dziewcząt i 30% chłopców. Chłopcy skarżą się na wyniosłość nauczycieli – zbyt wysokie mniemanie o swoim intelekcie i posiadanej wiedzy i niesprawiedliwe ocenianie – polegające albo na faworyzowaniu ulubionych uczniów albo na zaniżaniu ocen za nazwisko. Piszą również o braku cierpliwości, wyrozumiałości, a także o braku kompetencji (nieprzygotowaniu się do zajęć lub ich nieumiejętnym prowadzeniu, unikaniu odpowiedzi na trudne pytania). Natomiast dziewczęta szczególną uwagę zwracają na lekceważenie, złośliwość, wyszydzenie i poniżanie oraz brak kompetencji (brak wiedzy i komunikatywności, okazywanie znudzenia pracą). Wymieniają również brak wyrozumiałości i zrozumienia, oraz brak obiektywizmu.

Chłopcy skarżą się, więc bardziej na wyniosłą niechęć i ukrytą wrogość nauczycieli oraz niesprawiedliwe ocenianie, natomiast dziewczęta odbierają jako bardziej krzywdzącą niesprawiedliwość w relacjach interpersonalnych nauczycieli – uczeń – objawiającą się agresją słowną oraz niewłaściwe wypełnianie obowiązków zawodowych. Brak tolerancji dla ukrytej agresji u chłopców i otwartych form agresji słownej u dziewcząt można wyjaśnić przygotowaniem poszczególnych płci do pełnienia w przyszłości określonych ról społecznych – ojca i matki.

Szkoła podobnie jak rodzina, jest znaczącym środowiskiem o wieloletnim oddziaływaniu na rozwój dziecka. Jako intencjonalne środowisko wycho-

wawcze szkoła ma świadomie stymulować intelektualny rozwój ucznia oraz fachowo wspierać formowanie się jego cech osobowości. Pod przemożnym protektatem szkoły kształtuje się obraz samego siebie oraz związany z nim poziom samoakceptacji, zaś zaburzenia tej sfery osobowości prowadzą do nasilenia się współzależnych od siebie lęku i agresji, co determinuje gotowość ucznia do stosowania przemocy w relacjach z innymi ludźmi.

Bibliografia

- Block-Zielińska H. (2003). Gimnazjum bez przemocy. *Wiadomości, Głosy, Rozmowy o Szkole*, nr 2, dodatek nr 30.
- Frączek A., Pufal-Struzik I. (red.) (2006). *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*. Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP.
- Garstka T. (2003). Jak zapobiegać agresji uczniów wobec nauczycieli i jak się przed nią bronić? *Poradnik Wychowawcy*.
- Jarczyńska J. (2010). Agresja i przemoc wśród młodzieży szkolnej – przegląd wybranych badań prowadzonych w Polsce. W: T. Sołtysiak, A. Nowakowska (red.), *Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy?* Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Karkowska W., Czarna Z. (2018). *Lęk i agresja w szkole*. Słupsk: PAP.
- Kwiasowski Z. (2010). Bezpieczeństwo szkolne – kontekst edukacyjny. W: T. Sołtysiak, A. Nowakowska (red.), *Młode pokolenie – ofiary czy sprawcy przemocy?* Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Rożnowska A. (2001). *Lęk i agresja w szkole*. Słupsk: PAP.
- Skorny Z. (2002). Agresja wśród małych dzieci – jak sobie z tym radzić. *Internetowy Magazyn Publikacji dla Nauczycieli*.
- Surzykiewicz J. (2000). *Agresja i przemoc w szkole*. Warszawa: CMPPP.
- Wójcik D. (2005). *Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*. Warszawa: PWN.